

Janusz Gręźlikowski

Wkład biskupa Stanisława Karnkowskiego w dzieło recepcji reformy trydenckiej w diecezji włocławskiej

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawnohistoryczny 44/1-2, 161-184

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. JANUSZ GRĘŻLIKOWSKI

WKŁAD BISKUPA STANISŁAWA KARNKOWSKIEGO W DZIEŁO RECEPCJI REFORMY TRYDENCKIEJ W DIECEZJI WŁOCŁAWSKIEJ

Treść: Wstęp. 1. Główne założenia reformy trydenckiej. 2. Organizacja i duszpasterstwo w diecezji w XVI wieku – problemy i uwarunkowania. 3. Osoba biskupa Stanisława Karnkowskiego. 4. Synody biskupa Karnkowskiego oraz inne działania prawno-duszpasterskie jako narzędzie wprowadzania reformy trydenckiej w diecezji – 4.1. Synod diecezjalny z 1568 r. – 4.2. Synod diecezjalny z 1579 r. – 4.3. Inne działania i akty prawno-duszpasterskie. Zakończenie.

Wstęp

Obchodzony uroczysto Rok Jubileuszowy 2000-lecia chrześcijaństwa sprawił, że kościelna myśl prawnicza wracała do źródeł oraz zastanawiała się nad rolą i miejscem ustawodawstwa kościelnego i partykularnego, które w dużej mierze kształtowało życie i obraz Kościoła. Do tej refleksji nad historią Kościoła i rachunku sumienia wzywał Ojciec Święty Jan Paweł II w liście apostolskim *Tertio Millennio Adveniente*¹. Podejmując taką refleksję i analizując różne drogi i wysiłki zmierzające do reformy i odnowy Kościoła, napotykamy na Sobór Watykański II – „wielki dar Ducha, ofiarowany Kościołowi u schyłku drugiego tysiąclecia”² i wprowadzane w życie diecezji jego konstytucje, dekrety i deklaracje poprzez dwa synody wrocławskie z 1967³ i 1994 r.⁴

¹ Jan Paweł II, List apostolski *Tertio Millennio Adveniente* z dnia 10. XI. 1994 r., AAS 87(1995) nr 34-36. Zob. *Tertio Millennio Adveniente*. Komentarz teologiczno-pastoralny w opracowaniu Rady Prezydium Wielkiego Jubileuszu Roku 2000, Sandomierz 1995, s. 65-291.

² Jan Paweł II, *Tertio Millennio Adveniente...*, n. 36.

³ Zob. Synod Wrocławski z 1967 roku, Wrocław 1967 (mps Bibl. Sem. Duch. we Wrocławku).

⁴ Zob. II Synod Diecezji Wrocławskiej z 1994 roku, Wrocław 1994.

Wspominamy także wcześniejszy dar dla trudnych czasów Kościoła XVI wieku – Sobór Trydencki (1545-1563), który w historii Kościoła, diecezji wrocławskiej i prawa kanonicznego uznany został za punkt zwrotny początkujący wielką, potrzebną i zbawienną reformę, która owocowała prawie do początku XX wieku.

W tej odnowie Kościoła, zawsze aktualnej i potrzebnej, znaczące miejsce mieli i mają biskupi diecezjalni stojący na czele Kościołów partykularnych. Od ich wysiłków ustawodawczych, zaangażowania i podejmowania działań zmierzających do wprowadzania prawa powszechnego w życie i działalność Kościołów partykularnych zależało dostosowanie prawa diecezjalnego do nowych zasad. Odnosiło się to szczególnie do reformistycznych postanowień trydenckich, które wymagały wdrożenia w życie poszczególnych Kościołów partykularnych. Proces przyswajania osiągnięć Tridentinum zależał w pierwszym rzędzie od osoby stojącego na czele diecezji. Tak też było w diecezji wrocławskiej okresu potrydenckiego, gdzie biskupem był Stanisław Karnkowski (1567-1581) – rzecznik wprowadzenia w życie diecezji natychmiastowej reformy trydenckiej. Jego wkład w dzieło recepcji uchwał trydenckich w Kościele polskim i wrocławskim był ważny i znaczący.

1. Główne założenia reformy trydenckiej

W wiek XVI Kościół wkroczył wśród głośniego wołania o reformę. Słowo *reformare*, *reformatio* oznaczało po prostu przekształcenie, przeobrażenie i przywrócenie obrazu Kościoła do jego pierwotnej formy, poprawienie tego co niewłaściwe w życiu Kościoła. W poszukiwaniu reformy pojawiły się jednak różne drogi, z którymi łączymy dwa słowa: *reformacja* i *kontrreformacja*. Pierwszy odnosi się do reformy przeprowadzonej przez Lutra i Kalwina oraz ich zwolenników, czyli do reformy protestanckiej. Drugi zaś może niesłusznie sugerować, że reforma katolicka podjęta w XVI wieku była tylko odpowiedzią i przeciwdziałaniem reformie protestanckiej. Nie jest to prawdą. Najnowsze badania nie pozostawiają bowiem wątpliwości, że zarówno reforma katolicka, jak i protestancka miały korzenie w ogólnym nurcie reformatorskim epoki. Słuszniej jest więc mówić o reformie XVI wieku, zaznaczając w razie potrzeby, że chodzi o reformę katolicką bądź protestancką.⁵

⁵ A. Gałka, Różne drogi i poszukiwania reformy, „Miejsca Święte” 8(44) 2000, s. 3.

Odrodzenie katolickie rozpoczęło się w Kościele w drugiej połowie XV wieku w wielu krajach, w Anglii, Włoszech, Hiszpanii, Francji, Niemczech. Inspiracje reformatorskie wychodziły w wielu środowiskach katolickich jednocześnie, poczynając od wielkich świętych i reformatorów, a skończywszy na zakonach, elitach intelektualnych i papieżach – reformatorach. Wszyscy oni postulowali potrzebę zmian w Kościele, pogłębienie religijności i zwiększenie aktywności wiernych, krytykowali konserwatyzm władz kościelnych. Należy stwierdzić, że z wyjątkiem papieża Hadriana VI (1522-1523), aż po pontyfikat Pawła III (1534-1549) papieństwo nie brało udziału w rozwijającej się reformie Kościoła końca XV i pierwszej połowie wieku XVI. Dopiero pontyfikat Pawła III stanowi punkt zwrotny pod tym względem.⁶ Papież ten zrozumiał potrzebę i konieczność włączenia się w ruch odrodzenia Kościoła i nadania mu charakteru powszechnego. Po jedenastu latach wysiłków i zabiegów tego papieża, zdołał on zwołać sobór do Trydentu na 1 listopada 1542 r. Jednak w tym terminie sobór nie rozpoczął obrad, a dopiero 13 grudnia 1545 r., po zdecydowanym zarządzeniu papieża Pawła III.⁷

Przebieg obrad Soboru należy podzielić na trzy okresy: 1. od 13 grudnia 1545 r. do 14 września 1549 r. (dziesięć sesji – od I do X – za papieża Pawła III); 2. Od 1 maja 1551 r. do 28 kwietnia 1552 r. (sześć sesji – od XI do XVI – za papieża Juliusza III); 3. Od 18 stycznia 1562 r. do 4 grudnia 1563 r. (dziewięć sesji – od XVII do XXV – za papieża Piusa IV). W sumie zatem Sobór trwał osiemnaście lat, z dwukrotnymi dłuższymi przerwami, obradował natomiast niewiele ponad trzy lata, w czasie których odbył XXV sesji. W rzeczywistości historyczna doniosłość Tridentinum nie wynika ani z długości czasu jego trwania, ani z liczby jego członków, ale z ważności chwili, w której obradował, a nade wszystko z rezultatów jego prac i poruszonych spraw.

Na czym polegał reformacyjny charakter Soboru? Przede wszystkim na wydanych przez Sobór postanowieniach i uchwałach teologicznych, dogmatycznych, prawnych i dyscyplinarnych, które miały na celu wzmocnienie organizacji i dyscypliny kościelnej. Sobór zajął

⁶ B. Kumor, *Historia Kościoła*, cz. 5, *Czasy nowożytne*, Lublin 1984, s. 149; R. Fischer-Wollpert, *Leksykon papieży*, Kraków 1990, s. 147-148.

⁷ M. Banaszak, *Historia Kościoła Katolickiego*, t. III, *Czasy nowożytne*, Warszawa 1989, s. 97.

się wyjaśnieniem nauki katolickiej dając jasne i precyzyjne wyjaśnienie spornych kwestii dogmatycznych, ustalili kanon Pisma Świętego, a Tradycję przyjął jako współrzędne i pełne źródło wiary.⁸ Określił przepisy o nauczaniu prawd wiary i przypomniał o obowiązku nauczania religijnego i głoszenia kazań. Arcydziełem teologicznym Soboru był dekret o grzechu pierworodnym i usprawiedliwieniu człowieka. Sobór określił i wyjaśnił naukę o sakramentach świętych, wydał wiele dekretów dyscyplinarnych odnoszących się do rezydencji biskupów i duchowieństwa, nałożył obowiązek wizytowania parafii przez biskupów, zakazał kumulacji beneficjów i określił obowiązki beneficjariuszy, biskupów zobowiązał ich do zakładania seminariów duchownych w celu podniesienia poziomu intelektualnego, moralnego i duchowego przyszłego duchowieństwa. Zreformował dekretem *Tametsi* prawo małżeńskie, a także zakonne, określił uprawnienia jurysdykcyjne urzędu papieskiego i biskupiego.

Nie wchodząc w szczegóły należy stwierdzić, że uchwały Soboru Trydenckiego ze swoim głównym motywem odnowy „*salus animarum suprema lex esto*” ustaliły bazę doktrynalną i prawną Kościoła, przemieniły wewnętrznie struktury i urzędy kościelne, stworzyły dogodne warunki dla rozwoju duszpasterstwa oraz wzmocniły dyscyplinę kościelną.⁹

Postanowienia te posiadające nade wszystko charakter reformacyjny i będące źródłem odnowy religijnej i kościelnej wymagały wdrożenia w życie oraz realizacji. Stąd wysiłki papieży schyłku XVI wieku i następnych stuleci zostały skierowane ku upowszechnieniu w świadomości Kościoła przekonania, że w Tridentinum należy uznać nie tylko ostateczną regułę wiary, ale i dyscypliny kościelnej.¹⁰ Recepcja uchwał trydenckich nie była jednak zadaniem łatwym i prostym, był to proces długotrwały polegający nie tylko na realizacji dekretów soborowych przez poszczególne kraje i kościoły diecezjalne, ale był to proces twórczy polegający na interpretacji uchwał Tridentinum i dostosowywaniu ich do potrzeb warunków

⁸ J. Umiński, *Historia Kościoła*, t. II, Opole 1960, s. 130.

⁹ Zob. W. Wójcik, *Znaczenie uchwał soboru trydenckiego dla historii prawa kanonicznego*, ZN KUL 8(1965) nr 2(30) s. 3-12; H. Jedin, *La conclusion del concilio di Trento*, Roma 1964; G. Alberigo, *Nowe poglądy na sobór trydencki*, „*Concilium*” 1-10(1965/66) Poznań – Warszawa 1968, s. 531-542.

¹⁰ W. Góralski, *Reformistyczne synody płockie na przełomie XVI i XVII wieku*, Płock 1983, s. 13.

lokalnych. Ów proces wcielania w życie oraz realizacji uchwał trydenckich, zmierzający w głównej mierze do urzeczywistnienia nowego modelu Kościoła, inicjowało oficjalne przyjęcie postanowień soborowych przez panujących oraz przez episkopaty poszczególnych krajów. W Polsce sprawa ta była bardzo skomplikowana.¹¹ Ostatecznie przyjęcie dekretów soborowych przez króla Zygmunta Augusta nastąpiło na sejmie w Parczewie w 1564 r., prowincja lwowska przyjęła uchwały Tridentinum w tym samym roku podczas synodu zwołanego przez arcybiskupa Pawła Tarłę, natomiast metropolia gnieźnieńska przyjęła dekrety soborowe dopiero na synodzie prowincjalnym odbytym w Piotrkowie w maju 1577 r.¹²

2. Organizacja i duszpasterstwo w diecezji włocławskiej w XVI wieku – problemy i uwarunkowania

Reforma i odnowa Kościoła podjęta przez Tridentinum i jej główne ustalenia doktrynalne, ustawodawcze i dyscyplinarne, przyjęte przez króla Polski i prowincję lwowską i gnieźnieńską, była realizowana przede wszystkim w ustawodawstwie synodów diecezjalnych. Synody te na bazie ustawodawstwa prowincjalnego i inicjatywy poszczególnych biskupów podejmowały trud wdrażania reformy trydenckiej i były narzędziem odnowy Kościoła. Aby ukazać wprowadzanie reformy przez biskupa Stanisława Karnkowskiego, należy najpierw przedstawić najważniejsze struktury organizacyjne diecezji tamtego okresu, jak też przybliżyć sytuację duszpasterską, jej uwarunkowania i problemy.

W okresie XVI wieku diecezja włocławska, czyli kujawsko-pomorska rozciągała się długim pasem wzdłuż lewego (zachodniego) brzegu Wisły, w nielicznych miejscach przechodząc na jej brzeg wschodni; zaczynając się na południu od Lubienia, Przedcza i Brdowa, rozciągała się w stronę północy poprzez Włocławek, Kruszwicę, Inowrocław, Bydgoszcz, Pelplin, aż do samych brzegów Bałtyku, do Gdań-

¹¹ Zob. T. Glemma, M. Banaszak, Przyjęcie reformy trydenckiej w Kościele polskim. W: *Historia Kościoła w Polsce* (pod red. B. Kumora, Z. Obertyńskiego) t. I, cz. 2, Poznań-Warszawa 1974, s. 173-207; P. Aleksandrowicz, Przyjęcie przez króla i senat uchwał Soboru Trydenckiego w Parczewie w 1564 r., PK 9(1966) nr 3-4, s. 363-381.

¹² I. Subera, Synody prowincjonalne arcybiskupów gnieźnieńskich, Warszawa 1981, s. 107; Zob. A. Pawiński, Synod piotrkowski w roku 1577. W: *Źródła dziejowe*, t. IV, Warszawa 1877, s. I-XXXVII.

ska, Pucka i Łeby. Obejmowała więc całe Kujawy, wschodnie Pomorze, zwane Pomorzem Gdańskim z ziemią łęborską i bytowską.¹³

Cała diecezja podzielona była na trzy archidiakonaty: włocławski, kruszewicki i pomorski.¹⁴ Posiadała oficjalaty: generalny włocławski, zwany też kujawskim, okręgowy gdański, który stopniowo przekształcił się w generalny, nazywany też pomorskim i okręgowy bydgoski.¹⁵ Za czasów biskupa Karnkowskiego diecezja podzielona była na 14 dekanatów: część kujawska diecezji posiadała 7 dekanatów: włocławski, brzeski, inowrocławski, radziejowski, raciański, bydgoski i kruszewicki, część pomorska diecezji podzielona była również na 7 dekanatów: świecki, nowski, łęborski, tczewski, pucki, kościerzyński i starogardzki.¹⁶ Od biskupa Hieronima Rozrażewskiego, który pierwszy po Soborze Trydenckim wprowadził nowy podział diecezji na dekanaty zwiększając ich liczbę do 16, dekanaty podlegały zmianom liczebnym i terytorialnym.

Obok archidiakonatów, oficjalatów, dekanatów ważną strukturą w organizacji diecezji były parafie. To one były podstawową formą zorganizowanego życia religijnego, gdzie z kościołem parafialnym wierni byli związani silnymi więzami przymusu parafialnego.¹⁷ Potrzeby religijne chrześcijanina tamtego okresu określone były jako przestrzeganie zbioru nakazów, zaleceń, praktyk religijnych oraz pogoń za dobrymi uczynkami. Nie brano pod uwagę wewnętrznej postawy chrześcijanina, co podkreśliła reforma trydencka, zwracając uwagę na głoszenie prawd wiary, nauczanie i rozwijanie wśród wiernych intensywniejszego niż dotąd życia sakramentalnego. W drugiej połowie XVI wieku (1577 r.) na Kujawach było 118 kościołów parafialnych.¹⁸ W części pomorskiej diecezji znajdowało się

¹³ B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (968-1939)*, ABiMK 19(1969) s. 298-299; I. Subera, *Terytorium diecezji włocławskiej i pomorskiej*, Warszawa 1962, s. 28-31.

¹⁴ S. Librowski, *Wizytacje diecezji włocławskiej*, ABiMK 8(1964) cz. I, t. I, z.1, s. 65-66.

¹⁵ P. Hemperek, *Oficjalaty okręgowe w Polsce*, RTK 18(1971) z.5, s. 52-55.

¹⁶ Z. Chodyński, *Statuta synodalia dioecesis Wladislaviensis et Pomeraniae, Vladislaviae 1890*, s. IX.

¹⁷ J. Rutkowski, *Historia gospodarcza Polski (do 1864 r.)*, Warszawa 1953, s. 130.

¹⁸ J. Kłoczowski, *Uwagi wstępne. Chrześcijaństwo polskie XVI-XVIII wieku*. W: *Kościół w Polsce*, pr. zb. pod red. J. Kłoczowskiego, t. II, Kraków 1970, s. 281-282; Zob. S. Chodyński, *Włocławska diecezja*. W: *Encyklopedia Nowodworskiego*, t. XXXII, Płock 1913, s. 60.

około 148 kościołów parafialnych. Z ogólnej sumy 266 parafii w 1583 r. lub według innych danych z 272 kościołów, 190 kościołów znajdowało się we władaniu innowierców.¹⁹ Zdarzało się, że jeden kapłan musiał obsługiwać dwa lub trzy kościoły.²⁰ Sytuacja zatem nie była optymistyczna, a rozwój protestantyzmu w diecezji nie przebiegał spokojnie, bowiem innowiercy, szczególnie w części pomorskiej diecezji przejmowali kościoły i dominowali swoimi reformatorskimi poglądami i zachowaniami²¹.

Biskupi i duchowieństwo okresu przedreformacyjnego nie zawsze spełniało wymogi stawiane tej grupie kościelno-społecznej. Biskupami zostawały nierzadko osoby zasłużone dla władzy państwowej w nagrodę za wyświadczone usługi, którym nie zawsze leżało na sercu dobro Kościoła. Duchowieństwo słabo wykształcone i nie przygotowane duchowo i religijnie do pracy duszpasterskiej samo ulegało błędom i promowało postawę agnostycyzmu i etycznego relatywizmu, co więcej samo nie było przygotowane do właściwego kształtowania życia religijnego wiernych. Następował ogromny rozdźwięk pomiędzy teorią i praktyką, między zasadami i prawdami Ewangelii a hedonistycznym, świeckim życiem duchowieństwa i wiernych świeckich. Również poważny kryzys przechodziły zakony i klasztory.²² To wszystko powodowało, że reformacja związana początkowo z ruchem politycznym i społecznym, nabierała charakteru religijnego. Silne wpływy reformacyjno-protestanckie uwidoczniły się na Pomorzu, z Gdańskiem na czele. Na rozwój protestantyzmu na terenach diecezji wrocławskiej tamtego czasu duży wpływ miało szkolnictwo, gdzie dobrze zorganizowane gimnazja luterzańskie funkcjonowały w Gdańsku i Toruniu i kształciły młodych w duchu reformacji.²³

W kujawskiej części diecezji luteranizm był mniej popularny niż na Pomorzu, ze względu na swoje niemieckie pochodzenie, jednak mimo to także wielu było jego zwolenników, szczególnie w Radzie-

¹⁹ Zob. S. Chodyński, *Monumenta historica wladislaviensis*, t. I, Wladislaviae 1881, s. 24.

²⁰ Tamże, t. VII, Wladislaviae 1887, s. 77-78.

²¹ J. Kłoczowski, *Uwagi wstępne*, art. cyt., s. 39-53.

²² A. Weiss, *Czasy nowożytne. Kryzys w przededniu reformacji*. W: *Być chrześcijaninem dziś*. Pod red. M. Ruseckiego, Lublin 1992, s. 538-540.

²³ P. Skwarczyński, *Szkice z dziejów reformacji w Europie środkowo-wschodniej*, Londyn 1967, s. 19.

jowie, gdzie na skutek działalności starosty radziejowskiego Rafała Leszczyńskiego zostały zamknięte kościoły w Płowcach, Bytoniu, a ziemie plebańskie włączono do dworskich. Także w Nieszawie, Lubrańcu, Konecku powstawały liczne konflikty, a nawet gwałtowne starcia, których celem było dyskredytowanie Kościoła katolickiego. Na silny wpływ reformacji na Kujawach miało sąsiedztwo miast pruskich, a szczególnie Torunia, ze szkołą miejską, późniejszym gimnazjum.²⁴

Biskup Stanisław Karnkowski w listach do kardynała Hozjusza wyrażał ubolewanie nad stanem diecezji. Za głównego sprawcę tego stanu uważał Andrzeja Prażmowskiego, który, jak pisał „wynosił i znosił ministrów, założył szkołę dla dzieci szlacheckich, agitował na reformację mieszkańców miast królewskich w Brześciu, Nieszawie, Radziejowie, Bydgoszczy i Inowrocławiu. Pod jego wpływem szlachta zamykała w swych posiadłościach kościoły, znosiła klasztor, wypędzała księży”.²⁵ Pocieszał tylko biskupa fakt, że wśród innowierców kujawskich panowała niezgoda.

Uskarżał się także nad stanem duszpasterstwa diecezji biskup Maciej Łubieński (1631-1641) w swoim okólniku konwokacyjnym zwołującym synod diecezjalny na 6 lutego 1634 r., gdzie stwierdzał o wroziej i destrukcyjnej działalności innowierców, szczególnie na Pomorzu, a także o licznych zaniedbaniach ze strony duchowieństwa, ich gorszącego i niemoralnego stylu i sposobu życia i postępowania oraz niezajomości ustawodawstwa powszechnego i diecezjalnego.²⁶

Rozwój zatem reformacji protestanckiej na terenach diecezji kujawskiej i pomorskiej w poważny sposób utrudniał pracę duszpasterską duchowieństwa. Jeszcze bardziej ją utrudniał, a wręcz czasami uniemożliwiał stan duchowieństwa diecezji. W korespondencji biskupa Hieronima Rozrażewskiego (1581-1600) możemy często spotkać narzekanie na brak duchowieństwa i ogólnie niski poziom moralny tych, którzy pełnili obowiązki duszpasterskie w diecezji kujawsko-pomorskiej. W liście z dnia 24 czerwca 1582 r. adre-

²⁴ J. Gręźlikowski, *Recepcja reformy trydenckiej w diecezji wrocławskiej w świetle ustawodawstwa synodalnego*, Włocławek 2000, s. 129.

²⁵ L. Dombek, *Reformacja na Kujawach w XVI wieku*, „Prace Wydziału Nauk Humanistycznych Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego”, seria C, 4(1966) s. 60-61.

²⁶ Praefatio synodo [...] *Episcopum Wladislaviensem et Pomeraniae praemissa*. Z. Chodyński, *Statuta synodalia...*, dz. cyt., s. 199.

sowanym do legata papieskiego Passevina biskup informował, że w jego diecezji „jest 150 kościołów pozbawionych obsługi duchownych, a przy kolegiacie kruszwickiej na przewidzianych 27 prałatów i kanoników rezyduje tylko jeden”.²⁷ Stan ten wynikał częściowo z rozwijającej się reformacji, w wyniku której wiele parafii zostało pozbawionych duszpasterzy, a częściowo wskutek rozluźnienia karności wśród ówczesnego duchowieństwa, które autonomicznie pojmowało wyznawanie wiary i swoje obowiązki duszpasterskie, co z kolei prowadziło nierzadko do apostazji.²⁸

Poważnym utrudnieniem pracy duszpasterskiej w ówczesnej diecezji włocławskiej był brak odpowiedniego wykształcenia wśród duchowieństwa oraz niski jego poziom moralny. Ograniczenia intelektualne i moralne duchowieństwa były tak daleko niestosowne, że synod diecezjalny biskupa Rozrażewskiego z 1586 r. gromił surowo i upominał tych kapłanów, którzy uprawiali zabobony i czary, aby przywrócić zdrowie lub znaleźć zagubione rzeczy. Synod upominał również, aby duchowni stronili od karczmy i unikali pijatyk. Strofował tych, którzy walczą o „pałmę pierwszeństwa” w ilości wypitych napojów. Zabraniał duchownym udziału w tańcach i obecności na nich, śpiewania „światowych piosenek”, prowadzenia rozmów grzesznych, nieczystych lub szyderczych, które ublizają godności Chrystusowego kapłaństwa.²⁹ W innym miejscu synod zobowiązywał duchowieństwo do życia zgodnego z duchem Kościoła, do przestrzegania przepisów kościelnych i wypełniania swoich obowiązków.³⁰ Podobnej tonacji były uchwały synodalne odnoszące się do tych kwestii biskupów późniejszych: Wawrzyńca Gembickiego (1609-1615),³¹ Pawła Wołuckiego (1616-1622),³² Andrzeja Lipskiego (1623-1631)³³ i Macieja Łubieńskiego (1631-1641).³⁴

Te urzędowe napomnienia dają wyraźny, a zarazem smutny obraz życia ówczesnego duchowieństwa. Tym samym duszpasterstwo

²⁷ Tamże, s. 83.

²⁸ M. Morawski, *Stan Kościoła i duchowieństwa w Polsce (1578-1589)*, „Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 19(1925) nr 1, s. 10.

²⁹ Z. Chodyński, *Statuta synodalia...*, dz. cyt., s. 114-115.

³⁰ Tamże, s. 126.

³¹ Tamże, s. 166.

³² Tamże, s. 173-174.

³³ Tamże, s. 187.

³⁴ Tamże, s. 216 i 236-239.

u podstaw którego leży przykład życia, moralność i świętość życia duszpasterzy, pozbawione było mocy skutecznego oddziaływania.³⁵ Należy zauważyć, że miało to miejsce już po przyjęciu uchwał Trydentinum przez sejm w Parczewie.

Ważną i znaczącą rolę w prowadzeniu duszpasterstwa i odnowie życia religijnego w okresie reformy trydenckiej na terenie diecezji miały zakony, które starały się rozwijać działalność odpowiadającą zmienionym warunkom celem utrzymania przy Kościele wiernych i sprowadzenia do niego odłączonych. Za główne środki do tego uważano wtedy: wychowanie młodzieży, prowadzenie misji ludowych i akcji charytatywnej.³⁶ W drugiej połowie XVI wieku w diecezji kujawskiej i pomorskiej swoje domy zakonne posiadało sześć zgromadzeń męskich w czternastu miejscowościach (Dominikanie – Brześć, Tczew, Gdańsk; Franciszkanie – Nieszawa, Inowrocław, Bydgoszcz, Radziejów, Nowe; Cystersi – Oliwa, Pelplin, Koronowo; Augustianie – Lubraniec; Kartuzi – Kartuzy i Karmelici – Gdańsk) i trzy żeńskie, w czterech miastach (Norbertanki – Żukowo, Strzelno; Benedyktynki – Żarnowiec, Brygidki – Gdańsk).³⁷

Znajdujące się na terenie diecezji okresu potrydenckiego zakony nie przyczyniały się jednak swoją działalnością do ożywienia duszpasterstwa. Wynika to ze sprawozdania archidiaconów i dziekanów przedłożonego synodowi odbytemu w 1586 r. z obrazu życia zakonnego. Jasno wynika z niego, że w czasach biskupa Karnkowskiego i Rozrażewskiego opaci lekceważyli jurysdykcje biskupią i ustanawiane przez biskupów zarządzenia, doprowadzali do ruiny budynki zakonne, prowadzili gorszące życie, a nawet popierali innowierców.³⁸ Z przytoczonych faktów wynika, że obraz życia zakonników niewiele różnił się od duchowieństwa diecezjalnego i również wymagał głębokich reform i podjęcia zdecydowanych działań uzdrawiających.

Konkludując, należy powiedzieć, że stan duszpasterstwa w diecezji włocławskiej XVI wieku nie wyglądał imponująco. Był on krytyczny i oplakany, widocznych było wiele zaniedbań i nieprawidłowości na wszystkich płaszczyznach, które winny być objęte ewange-

³⁵ M.T. Zahajkiewicz, Średniowieczne ustawodawstwo synodalne Kościoła polskiego źródłem badań dziejów duszpasterstwa, „*Studia Theologica Varsaviensia*” 27(1989) nr 1, s. 137-138.

³⁶ J. Gręźlikowski, *Recepcja reformy...*, dz. cyt., s. 133.

³⁷ I. Subera, *Terytorium diecezji...*, dz. cyt., s. 65-67.

³⁸ Z. Chodyński, *Statuta synodalna...*, dz. cyt., s. 104.

lizacją, poczynając najpierw od samych duchownych. Taki stan rzeczy w obliczu rozwijającej się reformacji wymagał głębokiej naprawy i natychmiastowej promulgacji nowych wymogów działalności duszpasterskiej jakie przyniosły uchwały Soboru Trydenckiego i podporządkowania się im oraz zdecydowanego podjęcia ich w zarządzeniach synodalnych. Synody biskupa Karnkowskiego, a także późniejszych potrydenckich biskupów włocławskich realizowały trud poważnej i gruntownej reformy duszpasterstwa, a tym samym podejmowały niejako ofensywną akcję duszpasterską, która nie była jednak łatwą i prostą do przeprowadzenia.

3. Osoba biskupa Stanisława Karnkowskiego

Stanisław Karnkowski urodził się 10 maja 1520 r. w Karnkowie w ziemi dobrzyńskiej i pochodził ze starej rodziny herbu Junosza. Jako młodzieniec opuścił dom rodzinny i udał się do swego stryja – biskupa Włocławskiego Jana Karnkowskiego, który kierował diecezją kujawsko-pomorską w latach 1531- 1538. Jemu to Karnkowski zawdzięcza swoje wykształcenie, bowiem majątek jaki posiadali Karnkowsy nie wystarczyłby na gruntowne i wysokie wykształcenie.³⁹ Na skutek choroby swego stryja – biskupa, Karnkowski podejmuje studia dopiero po śmierci swego opiekuna, który umiera w grudniu 1537 r. Najpierw studiował od 1539 do 1545 r. na Akademii Krakowskiej, a potem zagranicą w Perugii i Padwie, gdzie zakończył swoje studia uzyskaniem doktoratu *utriusque iuris*.⁴⁰ Wracając do kraju na jakiś okres zatrzymał się w Niemczech – w Wittenberdze – gdzie zapoznał się z nauką Lutra, czego wynikiem było jego odejście od Kościoła.⁴¹ Po powrocie ze studiów w 1550 r. został sekretarzem biskupa chełmińskiego, a później włocławskiego Jana Drohojowskiego (1551-1557), a potem w roku 1553 został notariuszem publicznym. W roku 1555 został przyjęty na dwór króla Zygmunta Augusta jako jeden z sekretarzy królewskich. Był to czas największej świetności

³⁹ J. Korytkowski, *Arcybiskupi gnieźnieńscy, prymasowie i metropolici polscy od roku 1000 aż do końca 1821 r.*, t. III, Poznań 1889, s. 422-423; Zob. H. Kowalska, *Karnkowski Stanisław*. W: *Polski Słownik Biograficzny*. Pod red. A. Romiszowskiego i J. Rudowskiego, t. XII, Kraków 1935, s. 77.

⁴⁰ E. Ożorowski, *Karnkowski Stanisław*, *Słownik polskich teologów katolickich*. Pod red. H. E. Wyczawskiego, T. II, Warszawa 1982, s. 263-264.

⁴¹ S. Kętrzyński, *Karnkowski Stanisław*, *Podręczna Encyklopedia Kościelna*. Pod red. Z. Chełmickiego, t. XIX-XX, Warszawa 1910, s. 354.

dworu królewskiego, związany z humanizmem.⁴² Pobyt na dworze wywarł na Karnkowskim decydujące znaczenie, w tym także ustaliły się i wykrystalizowały jego poglądy, tym razem zgodne z nauką Kościoła. Od podjęcia pracy na dworze królewski, Karnkowski utrzymuje kontakty listowe z biskupem warmińskim Hozjuszem. W roku 1558 został mianowany kanonikiem kolegiaty wieluńskiej, a także kanonikiem kapituły gnieźnieńskiej.⁴³ W roku 1560 zostaje przyjęty jako koadiutor kanonika Dąbrowskiego do kapituły krakowskiej, która w tym czasie uważana była za seminarium dla przyszłych biskupów, a obok uniwersytetu stanowiła najsilniejszy ośrodek walki z reformacją.⁴⁴ W dwa lata później – w 1562 r. – został Karnkowski kanonikiem kolegiaty warszawskiej, ale po pół roku zrezygnował z niej.⁴⁵

W roku 1564, a więc w 44-tym roku życia, w wigilie Bożego Narodzenia, przyjmuje święcenia kapłańskie z rąk biskupa teodozjeńskiego Stanisława Fałęckiego, sufragana i kanonika gnieźnieńskiego, opata sulejowskiego i Ojca Soboru Trydenckiego.⁴⁶ Biskup Fałęcki wyświęcił Karnkowskiego – kleryka diecezji płockiej – za zgodą jego ordynariusza w swoim kościele opackim.⁴⁷ Biografowie Karnkowskiego podają, że ostateczną decyzję o przyjęciu święceń przyjął on pod wpływem rady swego przyjaciela – biskupa Hozjusza i nuncjusza papieskiego G. F. Commendoniego.⁴⁸

23 czerwca 1567 r. król Zygmunt August pisze list do papieża o zatwierdzenie ks. Stanisława Karnkowskiego na biskupa kujawsko-pomorskiego., w którym stwierdza, że kandydat jest „nobilissimis domi suae procreatus parentibus”, a także przedstawiając opłakany stan diecezji włocławskiej, który może uleczyć proponowany kandydat, „najbardziej właściwy ze względu na odpowiednie na tej funkcji cnoty i pobożność.”⁴⁹ Biskupem włocławskim został miano-

⁴² H. Kowalska, Karnkowski Stanisław..., dz. cyt., s. 77.

⁴³ J. Korytkowski, Arcybiskupi gnieźnieńscy..., dz. cyt., t. III, s. 423.

⁴⁴ L. Łętowski, Katalog biskupów, prałatów i kanoników krakowskich, t. III, Kraków 1852, s. 108; J. Bieniarzówna, J.M. Małecki, Dzieje Krakowa, t. II, Kraków 1984, s. 128.

⁴⁵ A. Chmielewski, Życiorys księdza Stanisława Karnkowskiego arcybiskupa gnieźnieńskiego, Warszawa 1884, s. 3.

⁴⁶ A. Chmielewski, Życiorys Księdza Stanisława Karnkowskiego arcybiskupa gnieźnieńskiego, Warszawa 1884, s. 86-88.

⁴⁷ J. Korytkowski, Arcybiskupi gnieźnieńscy..., dz. cyt., t. III, s. 424.

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ Tamże, s. 425.

wany po zmarłym biskupie Mikołaju Wolskim (1562-1567) 1 października 1567 r., a wyświęconym na biskupa został na początku stycznia 1568 r. Biskupem Włocławskim był do roku 1581, po czym przeszedł na stolicę gnieźnieńską.⁵⁰ Kierował diecezją włocławską przez czternaście lat przyczyniając się do jej odrodzenia religijnego i rozkwitu przez swoją pełną troski i gorliwości działalność na polu ustawodawczym, reformatorycznym i duszpasterskim. Działalność Karnkowskiego jako biskupa włocławskiego sprawiła, że cieszył się w Kościele polskim większą powagą aniżeli ówczesny prymas Jakub Uchański. Jeszcze za życia tego ostatniego przewidywano, że Karnkowski zajmie jego miejsce. I rzeczywiście tak się stało. W 1581 r. biskup Stanisław Karnkowski został arcybiskupem gnieźnieńskim i prymasem Polski. Jako arcybiskup gnieźnieński przewodniczył trzem synodom diecezjalnym i jednemu prowincjalnemu w Piotrkowie w roku 1589. Założył seminarium duchowne we Włocławku w 1569 r. – jako biskup włocławski i jako metropolita gnieźnieński w Kaliszu w 1593 r. oraz w Gnieźnie w roku 1601. Wspierał też znakomicie tłumaczenie Biblii przez jęzuitę Jakuba Wujka. Ostatnie dni życia spędził w Łowiczu w tamtejszym klasztorze bernardynów, gdzie zmarł 8 czerwca 1603 r., po skończeniu 83 lat. Pochowany został w ufundowanym przez siebie kościele jezuitów w Kaliszu.⁵¹

4. Synody biskupa Karnkowskiego oraz inne działania prawnoduszpasterskie jako narzędzie wprowadzania reformy trydenckiej w życie

Sobór Trydencki wyraźnie wskazał, że podstawowym narzędziem realizacji reformy trydenckiej na szczeblu diecezjalnym mają być synody diecezjalne. W myśl postanowień Soboru synody te miały odbywać się co roku.⁵² W Kościele polskim respektowanie tego przepisu napotykało na wiele trudności. Stąd też synod prowincjalny piotrkowski z 1589 r. złagodził ten obowiązek, ustalając, że synody diecezjalne odbywać się będą co trzy lata. W rzeczywistości i ta norma nie była przestrzegana.⁵³ Niewątpliwie musiała istnieć na to

⁵⁰ Tamże, s. 421-432; Zob. W. Kujawski, Pasterz Kościoła okresu potrydenckiego, *Ład Boży* 12(1988) s. 6.

⁵¹ J. Umiński, *Historia Kościoła*, t. II, Opole 1960, s. 169-171; Zob. W. Kujawski, *Pasterz Kościoła...*, art. cyt., s. 6.

⁵² *Conc. Trid.*, sess. XXIV, c. 2 de ref.

⁵³ M. Morawski, *Synod diecezjalny w dawnej Polsce*, Włocławek 1937, s. 7-8.

zgoda Stolicy Apostolskiej, jeśli nie wyraźna to przynajmniej milcząca, skoro nawet najgorliwsi polscy biskupi rzadziej zwoływali synod niż wymagało tego prawo i nie stosowano kar wobec biskupów zaniedbujących tego obowiązku.⁵⁴

W czasie gdy kończyły się obrady Soboru i po jego zakończeniu we Włocławku rządził podeszły wiekiem i przez to mniej ruchliwy biskup Mikołaj Wolski (1562-1567). Dekrety trydenckie przeszły tu bez większego echa. Biskup Karnkowski obejmując diecezję w 1567 r., starał się to opóźnienie nadrobić.⁵⁵ Zdawał sobie bowiem sprawę, że ze względu na swe położenie i uwarunkowania społeczno-ekonomiczne diecezja była szczególnie narażona na wpływy reformacji.

Wprowadzenie w życie Kościoła polskiego i jego poszczególnych diecezji uchwał Tridentinum było procesem długotrwałym i z reguły wymagało odbycia nieraz kilku czy kilkunastu synodów diecezjalnych. W diecezji włocławskiej dodatkowym utrudnieniem wprowadzania w życie reform trydenckich był duży stosunkowo obszar diecezji z różnymi jego uwarunkowaniami historycznymi, etnicznymi, rozwojem reformacji protestanckiej, problemami, trudnościami i zagrożeniami duszpasterskimi. Warto jednocześnie zaznaczyć, że realizacja reformy trydenckiej na szczeblu diecezjalnym zależała nie tylko od instytucji synodów diecezjalnych, ale w dużej mierze od osobistego zaangażowania się w ten proces samych biskupów. Diecezja włocławska miała to szczęście, iż kierowali nią pasterze mający dobre wykształcenie oraz doświadczenie w sprawach kościelnych, a przede wszystkim otwartość na postulaty Soboru Trydenckiego. Do takich biskupów należał Stanisław Karnkowski, którego dwa synody z 1568 i 1579 r. oraz inne akty prawno-duszpasterskie odegrały kluczową rolę w recepcji uchwał soborowych. Jego działania prawno-administracyjne stały się ważnym narzędziem kształtowania nowej rzeczywistości prawnej i duszpasterskiej w Kościele włocławskim doby potrydenckiej.

⁵⁴ A. Petrani, Kanonistyka. W: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce* (pod red. M. Rechowicza) t. I – Średniowiecze, Lublin 1974, s. 388-389.

⁵⁵ W trakcie obrad Tridentinum w diecezji włocławskiej odbyły się cztery synody: trzy zwołał biskup Andrzej Zebrzydowski (1546-1551) – dwa częściowe w 1547 i 1550 r. oraz diecezjalny w 1551 r., jeden odbył biskup Jan Drohohojewski (1551-1557) w 1554 r., które jednak nie podjęły sprawy reform. Nie znamy uchwał tych synodów, gdyż nie zachowały się ich statuty i dlatego trudno jednoznacznie ocenić ich charakter i znaczenie. Zob. Z. Chodyński, *Statuta synodalia...*, dz. cyt., s. XXVII, XXVIII oraz S. Librowski, *Synody diecezji włocławskiej*, „Kronika Diecezji Włocławskiej” 50(1967) s. 87.

4.1 Synod diecezjalny z 1568 r.

Biskup Karnkowski wkrótce po objęciu stolicy biskupiej dostrzegając głęboki kryzys w duszpasterstwie oraz zaniedbania w życiu religijno-moralnym duchowieństwa i wiernych, energicznie zabrał się do odnowy i reformy powierzonej mu diecezji. Działania te podjął poprzez zwołanie w pół roku po rozpoczęciu rządów diecezją. Otóż dnia 14 lutego 1568 r. wydał dekret – mandatum zwołujący synod diecezjalny do Włocławka „*ad diem Martis, alies feriam tertiam post Dominicam „Reminiscere” proximam*”, czyli na 16 marca 1568 r. Należy zauważyć, że synod ten został zwołany dziewięć lat wcześniej od oficjalnego przyjęcia przez Kościół w Polsce na synodzie prowincjalnym w 1577 r. uchwał soborowych. Stąd temu gorącemu rzecznikowi odnowy trydenckiej i niez mordowanemu w swoich przedsięwzięciach ustawodawcy i pasterzowi, Kościół włocławski zawdzięcza rozpoczęcie procesu dostosowania prawa diecezjalnego do nowego ustawodawstwa ogólnokościelnego bardzo wcześnie po zakończeniu obrad Tridentinum. Znając reformistyczne dekrety soborowe, pragnął być biskupem na miarę postanowień tego Soboru.

Celem pierwszego potrydenckiego synodu diecezjalnego obradującego przez dwa dni – 16 i 17 maja 1568 r. – było przedstawienie uchwał i dekretów soborowych, ich oficjalne przyjęcie przez Kościół włocławski oraz wprowadzenie ich w życie diecezji. Owocem obrad synodalnych było 26 zatytułowanych artykułów podzielonych na trzy nie zatytułowane części.⁵⁶ Część pierwsza zawierała wskazania do kogo i w jakim celu uchwalono konstytucje synodalne. Była ugruntowaniem i przekazaniem prawowiernej nauki Kościoła oraz wyjaśnieniem dla duchowieństwa zasad postępowania i życia zgodnego z zasadami prawa trydenckiego. Wzywała do karności i dyscypliny duchowieństwo, zobowiązywała do strzeżenia dóbr kościelnych i właściwego nimi administrowania. Sporo miejsca poświęcił biskup Karnkowski sprawom przygotowania kandydatów do kapłaństwa. Ogłosił zamiar powołania szkoły kształcącej i wychowującej przyszłych kapłanów (seminarium). Określił z jakich funduszy będzie się ona utrzymywała. Akt ten stanowi fundację seminarium duchownego we Włocławku, które w sposób kanoniczny zostało

⁵⁶ Z. Chodyński, Statuta synodalia..., dz. cyt., s. 50-70.

erygowane 16 sierpnia 1569 r.⁵⁷ Wprowadził jasne przepisy co do beneficjów kościelnych i symonii. Szczegółowo i precyzyjnie określił prawa i obowiązki proboszczów, wikariuszy, zakonników i tych wszystkich, którzy zajmowali się duszpasterstwem.

Druga część dokumentu synodalnego została poświęcona omówieniu niektórych sakramentów i sakramentaliów. Najpierw uchwały synodu precyzyjnie podawały i wyjaśniały przepisy odnośnie chrztu, potem Eucharystii, sakramentu pokuty i namaszczenia chorych. Bardzo wnikliwie przedstawione zostały przepisy co do sakramentu małżeństwa, a szczególnie co do formy jego zawarcia. Końcowe statuty drugiej części uchwał synodalnych podejmowały temat sakramentaliów.⁵⁸

Ostatnia część dokumentu synodalnego poświęcona została przez prawodawcę obowiązkom duchowieństwa i dyscyplinie kościelnej oraz życiu chrześcijańskiemu w różnych jego przejawach. Biskup wzywał kapłanów do życia świętego, zgodnego z ich powołaniem, wyjaśniał zadania spowiedników i kaznodziejów, zobowiązywał do zakładania szkół, nauczania i wychowywania dzieci i młodzieży. Omawiał zagadnienia postu i jego znaczenia w życiu chrześcijanina podając wykaz postów. Poświęcił także synod wiele miejsca kwestii świąt i świętowania, sodalicji i bractw kościelnych. Ostatnim omawianym zagadnieniem były kary kościelne.⁵⁹

Można zatem stwierdzić, że w dość przystępnych i obszernych uchwałach synodalnych biskup Karnkowski przedstawił duchowieństwu i wiernym dokumenty soborowe. Są w nich zawarte zarządzenia ściśle prawne, dyscyplinarne i administracyjne, ale także wyjaśnienia dogmatyczne, przez które Karnkowski pragnął dotrzeć z nieskażoną nauką Kościoła do duchowieństwa i różnych grup wiernych. Zobowiązał wszystkich do ich zachowywania, a jednocześnie do wzajemnej braterskiej kontroli. Na synodzie główną uwagę zwrócono przede wszystkim na sprawy i problemy duszpasterskie w diecezji. Zawartemu w artykułach materiałowi należy przyznać znaczny stopień systematyczności, a także przejrzystości. Poszczególne artykuły synodalne zostały poświęcone odrębnym i jednolitym kwestiom, bez przejawów chaosu tematycznego. Nawiązuje się

⁵⁷ W. Kujawski, *Pasterz Kościoła...*, art. cyt., s. 6.

⁵⁸ Z. Chodyński, *Statuta synodalia...*, dz. cyt., s. 56-62.

⁵⁹ Tamże, s. 62-70.

w nich do odnośnych dekretów soborowych, a także do Pisma Świętego i pism Ojców Kościoła.

Synod ten był jednym z najważniejszych wydarzeń w procesie recepcji Tridentinum, a o jego wadze świadczy fakt, że był on punktem odniesienia dla wielu późniejszych synodów diecezji kujawsko-pomorskiej. Na podstawie przepisów prawa powszechnego, jedynie uchwały synodu prowincjalnego musiały mieć aprobatę Stolicy Apostolskiej. Jednak biskup Karnkowski, wysłał postanowienia tego synodu do Rzymu, by tam zostały przeanalizowane i zaaprobowane. Papież Pius V listem z dnia 22 maja 1568 r. chwalił gorliwość biskupa kujawsko-pomorskiego pisząc: „*zwolałeś bowiem synod diecezjalny, na którym dołożyłeś starania, ażeby całe duchowieństwo uczyniło wyznanie wiary katolickiej, powołałeś także na podstawie dekretu soborowego seminarium*” i życzył mu silnej woli i konsekwencji we wprowadzaniu odnowy Kościoła włocławskiego.⁶⁰

Należy podkreślić, że jest to pierwszy synod w historii diecezji włocławskiej, którego uchwały i dokumenty zostały wydane i ogłoszone drukiem w Kolonii u M. Cholina w r. 1572 pod tytułem *Constitutiones in dioeciesana synodo Wladislaviensis presidente [...] de Stanislao Carcovio episcopo Wladislaviensi*.⁶¹ Tym samym uchwały synodu, jakże ważnego i przełomowego wytyczającego drogę reformie trydenckiej w diecezji, stawały się jeszcze bardziej punktem odniesienia zarówno dla duszpasterzy, jak i administracji oraz sądownictwa kościelnego.

Statuty synodu ponownie zostały wydane drukiem w 1890 r. w zbiorze *Statuta synodalia dioecesis Wladislaviensis et Pomeraniae* ks. Zenona Chodyńskiego, który dosłownie przetransponował je z wydania z 1572 r.⁶²

4.2 Synod diecezjalny z 1579 r.

Drugi swój synod biskup Karnkowski zwołał pismem konwoacyjnym z dnia 20 lutego 1579 r. wydanym w Raciążku. Zwołał on

⁶⁰ Z. Chodyński, *Statuta synodalia...*, dz. cyt., s. 79.

⁶¹ Wydania tego nie ma w Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku. Znal je i na jego podstawie opublikował statuty synodalne tego synodu Z. Chodyński w swoim zbiorze *Statuta synodalia dioecesis Wladislaviensis et Pomeraniae*, Varsaviae 1890. Nie ma też akt rękopiśmiennych tego synodu w Archiwum Diecezji Włocławskiej.

⁶² *Acta Synodi Dioeciesanae Wladislaviae anno 1568 per Stanislauum Karnkowski episcopum celebratae*. Z. Chodyński, *Statuta synodalia...*, dz. cyt., s. 38-79.

wszystkich zobowiązanych do udziału w obradach synodalnych na dzień 28 kwietnia tegoż roku do Włocławka. Karnkowski zwołał ten synod, aby zadośćuczynić wymaganiom dekretu Soboru Trydenckiego o synodach diecezjalnych i aby zapoznać się w wypełnianiu przez duchowieństwo zarządzeń Soboru i synodu diecezjalnego z 1568 r. O zamiarze zwołania i odbycia synodu biskup Karnkowski powiadomił nuncjusza apostolskiego w Polsce Giovanniego Andrea Caligario, prosząc go o przewodniczenie temuż zgromadzeniu.⁶³ Nuncjusz jednak ze względu na inne zajęcia nie mógł przybyć na synod.

Dokument synodalny nie jest już tak obszerny i dogłębnie opracowany jak poprzedni. Przypominał on w krótkim kompedium główne myśli i dekrytry Tridentinum, do których pełnego zachowania biskup raz jeszcze gorąco i usilnie wzywał i zobowiązywał odsyłając do poprzedniego swego synodu, który gruntownie wyłożył i przybliżył doktrynę i prawo soborowe. W swej zasadniczej części synod poświęcony był reformie podupadłej kapituły kruszwickiej św. Piotra i Pawła.⁶⁴ Uchwały synodalne podejmowały następujące tematy: składanie wyznania wiary przez duchownych, uzyskanie aprobaty od biskupa do głoszenia kazań, obowiązek rezydencji oraz posiadania dokumentów Soboru Trydenckiego, Katechizmu Rzymskiego, Breviarza Rzymskiego i ksiąg do udzielania sakramentów, szczególnie chrztu i małżeństwa oraz Eucharystii i pokuty, zakazu sprzedawania dóbr kościelnych i otrzymywania beneficjum tylko przez posiadających święcenia kapłańskie, noszenie stroju duchownego i prowadzenie życia godnego i moralnego przez duchownych, właściwe funkcjonowanie zakonów w diecezji, sprawy seminarium duchownego powołanego przez biskupa na poprzednim synodzie.⁶⁵

Uchwały synodu, podobnie jak poprzedniego, wiele miejsca poświęcały formacji duchowej i intelektualnej przygotowujących się do święceń, obowiązkowi duchowieństwa, szczególnie proboszczów i tych wszystkich którzy zajmowali się duszpasterstwem. Nadto zwracały uwagę i porządkowały struktury życia religijnego i kościelnego diecezji. Były one rozwinięciem oraz pewnego rodzaju dopełnieniem uchwał synodalnych z 1568 r.

⁶³ Z. Chodyński, Statuta synodalia..., dz. cyt., s. XXX.

⁶⁴ Tamże, s. 89.

⁶⁵ Tamże, s. 80-86.

Urzędowa kopia uchwał synodalnych została wpisana do Akt Biskupów Kujawskich i Pomorskich. Z niej korzystał ks. Z. Chodyński kiedy redagował treść wszystkich znanych synodów włocławskich opublikowanych we wspomnianych *Statuta synodalia dioecesis Wladislaviensis et Pomeraniae*. Uchwały synodalne zostały poprzędzone spisem zacniejszych uczestników synodu oraz przedstawieniem dekretu zwołującego synod. Obecnie w Archiwum Diecezji Włocławskiej akt tych nie ma. Wzmiankę zaś o synodzie można znaleźć w *Acta Capituli Wladislaviensi*.⁶⁶

4.3. Inne działania i akty prawno-duszpasterskie

Obok ważnej i doniosłej działalności synodalnej zmierzającej do wprowadzenia w życie diecezji reform trydenckich, Karnkowski jako biskup kujawsko-pomorski podejmował jeszcze inne znaczące działania prawno-duszpasterskie. Należały do nich: fundacja i erygowanie seminarium włocławskiego, opublikowanie w 1579 r. zbioru prawnego *Constitutiones Synodorum Metropolitanæ Ecclesie provincialium tam vetustorum quam recentiorum usque ad Annum Domini MDLXXVIII. Studio et opera [...] Stanislai Karnkowski [...]*, wydanie w języku polskim *Napomnień oraz Admonitiones*, które w znacznym stopniu przyczyniły się do dostosowania prawa partykularnego i duszpasterstwa do wymogów Tridentinum.

Dekret Soboru Trydenckiego *Cum adolescentium aetas* z dnia 8 maja 1563 r. zobowiązywał każdą diecezję do posiadania własnego seminarium duchownego.⁶⁷ Tym samym miał on stworzyć nowe, bardziej korzystne niż dotąd warunki kształcenia i wychowania kandydatów do kapłaństwa. Realizacja dekretu soborowego w dużej mierze zależała od samego biskupa. Karnkowski dostrzegając pilną potrzebę kształcenia kandydatów do kapłaństwa i ich praktycznego przygotowania do duszpasterstwa, przedstawił zgromadzonym na synodzie w 1568 r. nagłą konieczność założenia seminarium duchownego.⁶⁸ Określił na ten cel środki materialne na sumę 1000 złotych polskich w stosunku rocznym. Od biskupa Karnkowskiego mia-

⁶⁶ Archiwum Diecezji Włocławskiej, Akta Kapituły Katedralnej, N. 5(219) k. 7.

⁶⁷ Conc. Trid., sess. XXIII, c. 18 de ref.

⁶⁸ Z. Chodyński, *Statuta synodalia...*, dz. cyt., s. XIII, 47; Zob. S. Librowski, *Czterechsetlecie fundacji Seminarium Włocławskiego (1568-1968)*, ABiMK 17(1968) s. 179.

ła pochodzić kwota 600 złotych, z trzech opactw cysterskich diecezji Koronowa, Pelpina i Oliwy – po 100 złotych oraz wspólnie 100 złotych mieli złożyć trzej prepozyci zakonni – kartuski, benedyktynek żarnowieckich i dominikanek żukowskich.⁶⁹ Za zgodą swej kapituły katedralnej i zebranych na synodzie duchowieństwa, założył je i ufundował 16 marca 1568 r., jako pierwsze na ziemiach tzw. rdziennej Polski, a trzecie w obecnych granicach Polski.⁷⁰

Fundacja seminarium wrocławskiego została zatwierdzona wraz ze statutami synodu 22 maja 1568 r. przez Piusa V.⁷¹ Posiadając potwierdzenie fundacji seminarium, po rocznych przygotowaniach i realizacji zaplanowanych na synodzie oraz przewidzianych później środków materialnych, dnia 16 sierpnia 1569 r., na zebraniu generalnym kapituły katedralnej i za jej zgodą, biskup Karnkowski wydał dokument erekcji Seminarium Duchownego we Wrocławku.⁷² W dyspozycji dokumentu erekcyjnego biskup założyciel położył ogólne zręby organizacyjne nowej instytucji. Wytoczył kwestie utrzymania seminarium, określił kierownictwo naukowe i wychowawcze, podał precyzyjnie program nauczania, który wydaje się w najogólniejszym zarysie pokrywać z dzisiejszym ratio studiorum.⁷³

Seminarium wrocławskie zaczęło funkcjonować zaraz po swej fundacji, a przynajmniej po erekcji. Brak należytego pomieszczenia, zarazy nawiedzające miasto biskupie oraz brak trwałego funduszu na utrzymanie seminarium nie sprzyjały jego rozwojowi. Toteż biskup Karnkowski na swoim drugim synodzie upominał o zaległościach na rzecz seminarium opatów w Koronowie, Oliwie i Pelpinie oraz przełożonych klasztorów w Kartuzach, Żarnowcu i Żukowie, przypominając ich zobowiązania podpisane na synodzie w 1568 r. oraz grożąc karami kościelnymi.⁷⁴ Na skutek powyższych trudności i okoliczności, nie zdołał biskup rozwinąć swego dzieła,

⁶⁹ Z. Chodyński, *Statuta synodalia...*, dz. cyt., s. 47.

⁷⁰ A. Petrani, *Nauka prawa kanonicznego w Polsce w XVIII i XIX wieku*, Lublin 1961, s. 14-15; Zob. S. Librowski, *Właściwie, które seminarium w Polsce jest najstarsze?*, *ABiMK* 17(1968) s. 185-189.

⁷¹ Z. Chodyński, *Statuta synodalia...*, dz. cyt., s. 79; Zob. S. Librowski, *Czterechsetlecie fundacji...*, art. cyt., s. 181.

⁷² S. Librowski, *Czterechsetlecie erekcji Seminarium Wrocławskiego (1569-1969)*, *ABiMK* 18(1969) s. 125.

⁷³ S. Librowski, *Czterechsetlecie erekcji...*, art. cyt., s. 127; Zob. S. Szczeblewski, *Seminaria duchowne diecezji wrocławskiej*, *AK* t. 72(1969) s. 238-239.

⁷⁴ Z. Chodyński, *Statuta synodalia...*, dz. cyt., s. 82.

a wręcz zachwiały one bytem seminarium. Przechodząc w roku 1581 na stolicę gnieźnieńską, musiał pozostawić seminarium bez profesorów i alumnów.⁷⁵

Należy także w tym miejscu zaznaczyć, że gorliwy biskup Karnkowski, dostrzegając szerzący się protestantyzm w części pomorskiej diecezji, w wyniku którego zagrożony został nie tylko katolicyzm, ale i polskość tych ziem, pragnął zabezpieczyć miejscowej ludności opiekę duszpasterską przez dostarczenie odpowiednio przygotowanego duchowieństwa. Dlatego myślał o stworzeniu fundacji na założenie jeśli nie seminarium, to przynajmniej kolegium jezuickiego w Gdańsku.⁷⁶ Przeniesiony z Włocławka do Gniezna nie zdołał zrealizować swoich planów. Zdołał tylko przeznaczyć aż trzecia część alumnów w ufundowanym seminarium włocławskim (8 na 24 alumnów) na potrzeby części pomorskiej diecezji.

Karnkowski jako biskup włocławski przyczynił się wydatnie do zwołania synodu prowincjalnego w Piotrkowie w 1577 r., który oficjalnie przyjął uchwały Soboru Trydenckiego.⁷⁷ Jako zatroskany i rozumiejący potrzebę dostosowania polskiego prawa partykularnego do wymogów Tridentinum wydał Karnkowski w roku 1579 *Constitutiones Synodorum Metropolitanæ Ecclesiae Gnesnensis provincialium tam vetustorum quam recentiorum usque ad Annum Domini MDLXXVIII. Studio et opera [...] Stanislai Karnkowski [...]*, zwane później zbiorem Karnkowskiego.⁷⁸ Zbiór ten nie został urzędowo ogłoszony ani zatwierdzony przez Stolicę Apostolską, aczkolwiek wiele okoliczności wskazuje na to, że zbiór taką aprobatę uzyskał, lecz nie została ona ogłoszona przez prymasa Jakuba Uchańskiego, na którego ręce ją przesłano. Stąd pod względem powagi prawnej zbiór ten jest zbiorem prywatnym. W krótkim jednak czasie zyskał on powagę faktyczną, zwłaszcza gdy Karnkowski w roku 1581 zasiadł na stolicy gnieźnieńskiej jako następca Uchańskiego.

⁷⁵ S. Librowski, Czterechsetlecie fundacji..., art. cyt., s. 183.

⁷⁶ S. Szczeblewski, Seminarium włocławskie..., art. cyt., s. 255-256.

⁷⁷ R. Karwecki, Zbiór biskupa Stanisława Karnkowskiego z roku 1579, „Wiadomości Diecezjalne Siedleckie” 8(1994) s. 290.

⁷⁸ *Constitutiones Synodorum Metropolitanæ Ecclesiae Gnesnensis provincialium tam vetustorum quam recentiorum usque ad Annum Domini MDLXXVIII. Studio et opera [...] Stanislai Karnkowski [...] Cracoviae 1579*; Zob. R. Karwecki, Zbiór biskupa Stanisława Karnkowskiego..., art. cyt., s. 289-294; S. Librowski, Synody diecezji włocławskiej..., art. cyt., s. 89.

Celem nadania powagi prawnej temu zbiorowi bullę papieża Grzegorza XIII zatwierdzającą statuty synody prowincjalnego w Piotrkowie z 1577 r. biskup Karnkowski umieścił nie za statutami tegoż synodu, ale na początku swego zbioru. Dlatego wielu uważało tę bullę za zatwierdzającą cały zbiór.⁷⁹ Zbiór ten posłużył także za podstawę do nowej urzędowej kodyfikacji prowincjalnego prawa kościelnego w Polsce.⁸⁰

Odnowie duszpasterstwa w duchu trydenckim oraz trosce o ujednoczenie liturgii w diecezji służyły wydane przez Karnkowskiego w języku polskim, w formie książeczki u Szarffenberga w Krakowie w 1568 r. *Napomnienia potrzebne i zbawienne, których wszyscy plebani w Kujawskim i Pomorskim biskupstwie przy świętości kościelnych sprawować mają [...]*. Przeznaczone one były nie tylko dla duchowieństwa, ale także dla tych, którzy mieli intelektualne braki odnośnie nauki wiary. Doczekały się kilku wznowień w 1569, 1570 i 1577 r.⁸¹

W roku 1572 w Kolonii u M. Cholina biskup Stanisław Karnkowski wydał w języku łacińskim swoje *Admonitiones quinque circa sacramentorum administrationem faciendae [...]*, które omawiały od strony dogmatycznej i praktycznej pięć sakramentów, najbardziej znaczących dla chrześcijanina. Agenda ta miała służyć pomocą duchowieństwu przede wszystkim w pracy duszpasterskiej, aby było ono prowadzone w duchu odnowy trydenckiej. Ponadto miała na celu usunięcie nadużyć w sprawowaniu sakramentów oraz przyczynić się do poznania przez duchowieństwo zagadnień związanych z teologią moralną i sakramentologią.⁸² Agenda ta, jako Agenda liturgiczna Karnkowskiego stała się po przyjęciu jej na synodzie prowincjalnym w 1577 r. jako obowiązującej w całej metropolii gnieźnieńskiej, pierwszą w historii sakramentalną agendą prowincjalną. Jej to przypadła rola ujednoczenia sakramentów w całej prowincji gnieźnieńskiej w myśl zaleceń Soboru Trydenckiego.⁸³

⁷⁹ R. Karwecki, Zbiór Jana Łaskiego ogłoszony na synodzie w Piotrkowie, „Wiadomości Diecezjalne Siedleckie” 6(1994) s. 211-213.

⁸⁰ I. Subera, Synody prowincjalne..., dz. cyt., s. 109-110.

⁸¹ A. Bruździński, Wkład biskupa Stanisława Karnkowskiego w dzieło recepcji reformy trydenckiej w diecezji kujawsko-pomorskiej, Kraków 1990 (mps. Bibl. Sem. Duch. we Włocławku), s. 148.

⁸² A. Bruździński, Wkład biskupa Stanisława Karnkowskiego..., dz. cyt., s. 149-155.

⁸³ Tamże, s. 158.

Zakończenie

Wielki dar Ducha, reformy i odnowy ofiarowany Kościołowi połowy XVI wieku w uchwałach Soboru Trydenckiego, który wymagał przyswojenia i wprowadzenia w życie Kościołów partykularnych poprzez działalność ustawodawczą i pasterską biskupów – rządców diecezji napotkał na samym początku recepcji uchwał trydenckich w diecezji wrocławskiej na działalność gorliwego, światłego i gorącego rzecznika odnowy Kościoła, jego struktur i duszpasterstwa. Karnkowski zdawał sobie sprawę, że odnowa duszpasterstwa i naprawa życia religijnego musi znaleźć swój początek w reformie duchowieństwa, zachowaniu karność i dyscypliny kościelnej oraz życiem i postępowaniem zgodnym z duchem powołania kapłańskiego, o co zabiegał w swoich działaniach ustawodawczych i pasterskich, powołując do życia seminarium duchowne we Wrocławku. Podejmował wysiłki zmierzające do obrony wiary katolickiej zagrożonej reformacją, regulował kwestie odnoszące się do nauczania prawd wiary, nauczania katechetycznego, sprawowania sakramentów, kultu Bożego, obowiązku strzeżenia wszelkich dóbr kościelnych, praw, wolności i przywilejów, właściwego administrowania majątkiem kościelnym. Działalność ustawodawczą i reformatorską wspierał wydając swój zbiór prawny, a także *Napomnienia* oraz *Admonitiones* – agendę liturgiczną, które służyły ujednoliceniu liturgii i były pomocą dla duszpasterzy. Analiza jego działalności ustawodawczej upoważnia do stwierdzenia, że budował w diecezji nowe struktury życia religijnego, duszpasterskiego i kościelnego na bazie programu wytyczonego przez Sobór Trydencki.

Biskup Karnkowski, zarówno jako biskup wrocławski, a później metropolita gnieźnieński, odznaczał się wielką aktywnością ustawodawczą. Przyjęcie postanowień trydenckich w diecezji kujawsko-pomorskiej, a później pod jego przewodnictwem na synodzie prowincjalnym w Piotrkowie w 1589 r., dało trwałe podstawy dla reformy życia religijnego w państwie polskim i przyczyniło się do intensywnego rozwoju działalności synodalnej w diecezjach, także w diecezji wrocławskiej. Zaliczany do nowej generacji biskupów potrydenckich, gruntownie wykształcony i przygotowany do kierowania diecezją w nowych, trudnych warunkach potrydenckich, poprzez swoją pełną gorliwość i troski działalność reformatorską i duszpa-

sterską przyczynił się do odrodzenia życia religijnego i kościelnego w diecezji wrocławskiej i całej ówczesnej Polsce.

**Activity of bishop Stanisław Karnkowski in reception of Trent ze
form in Diocese of Wrocław**

The resolutions and edicts of the Council of Trent (1545-1563) made some requirements to acquire and implement into force the regional Churches. A reception of reforms of Trent was now carried out by legislative and pastoral activity of bishops – administrators of the dioceses. In the Diocese of Wrocław (these days called Kujawsko-Pomorska Diocese) the reception of Tridentinum at this very beginning time happened on ardour, wise and hearty advocate of Church's revival, it's structures and hierarchy – bishop Stanisław Karnkowski. He realised so well, that revival priesthood and reforming the religion's life must come from the point of clergy's reforming, keeping the ecclesiastical and revival of sacramental life with instructing the truth of faith. He striven for this by legislative during diocese's synods held in 1568 and 1579. He supported legislative and pro-reforming activity by issuing his legislative set and also „Reprimands” and „Admonitiones” – liturgical agenda, useful for inform the liturgy, so helpful for priests. In 1569 he founded theological seminary in Wrocław. Deep analysis of his legislative activity must lead into conclusion, that he laid the foundations of the new structures for religion's, priesthood's and church's life established by the Council of Trent.

Bishop Karnkowski – being the bishop of Wrocław and then the Metropolitan of Gniezno – was characterised by great legislative activity. The acceptance of Trent's resolutions in Kujawsko-Pomorska Diocese and also during province's synod in Piotrków held in 1589 presided by bishop Karnkowski, was a base for further reforming of religion's life in the Polish Nation and conducted to the intensification and development of the synod's activity in the dioceses, also in the Diocese of Wrocław.